

Оригинални научни рад

<https://doi.org/10.18485/folk.2019.4.2.1>
821.163.41.09-13:398 Đorđević D. M.
821.163.41.09-13:398(497.11-13)“1941/1945“

Народни певачи проте Драгутина М. Ђорђевића: Партизанске теме у постфолклорној епској хроници

Данијела Поповић Николић

У раду се испитују одлике епског певања тројице певача проте Драгутина М. Ђорђевића – Обрада Симоновића, Ранђела Коцића и Стоимена Станковића. Реч је о гусларима с подручја Јабланице, где је у периоду након Другог светског рата епско песништво било веома развијено. Указује се на историјско-политички и идеолошки контекст који је њихово певање обликовао, а потом се разматрају тематске, структурне и стилске одлике њихових епских хроника. Сачувано певање ових ратних песника и гуслара значајно је не само због очувања података о трајању и облицима фолклора и постфолклора, већ и као сведочанство о различитим односима према епској традицији (условљеним другачијим околностима у којима је ова поезија настајала, имајући у виду певаче, публику и друштвено-историјски контекст) и о њеним развојним формама на подручјима која су имала динамичније контакте с епском базом у оним крајевима одакле се становништво досељавало у ове делове југа Србије.

Кључне речи: Драгутин М. Ђорђевић, гуслари, партизани, Други светски рат, постфолклор, епска народна поезија, епска хроника, јужна Србија

Драгутин М. Ђорђевић, један од најзначајнијих истраживача традиционалне културе и фолклора југа Србије, оставио је у свом научном корпусу, поред изузетно важних монографија о Лесковачкој Морави, збирки народне прозе и поезије (*Српске народне приповетке и предања из лесковачке области*, 1988; *Народне песме из лесковачке области*, 1999), и вредне записе о усменом епском стваралаштву јабланичког краја. Мада су услови постојања неких усмених жанрова којима се бавио били врло неповољни с обзиром на однос социјалистичке власти према традиционалном¹, они су погодовали епском певању о парти-

¹ Драгутин Ђорђевић је у Уводу своје збирке народних приповедака и предања из лесковачке области говорио о околностима које су обележиле време у коме се бавио прикупљањем народног стваралаштва: „Скупљајући и белечећи приповет-

занима и њиховим победама на локалном и глобалном плану (партизанских народних песама било је на читавој територији Југославије). Ђорђевић је указивао на посебно место које је епика имала у топличко-јабланичком региону и оставио податке о контексту, гусларима и извођењу епских песама.² У контексту проучавања развојних етапа епског певања, нарочито су значајни прилози о епским певачима, 'ратним песницима', које је у неколико наврата објавио у часопису *Лесковачки зборник*³. Поред основних података о животу и особености певања гуслара Обрада Симоновића, Ранђела Коцића и Стоимена Станковића, Ђорђевић је објавио избор песама које је од њих забележио.⁴ Сва тројица припадају групи гуслара с подручја Јабланице, где је у овом периоду епско песништво било веома развијено.⁵ У раду ћемо указати на одлике епског певања ове тројице певача, заснивајући истраживање на корпусу који је прота Драгутин Ђорђевић објавио

ке у периоду необичне друштвене динамике, после другог светског рата, кад су настајали нови друштвени и економски услови, у клими у којој се потискивало све оно што је 'било и прошло' и што је 'мирисало' на традицију, у тренуцима када је народна приповетка, као део те традиције, такође била потискивана, наилазио сам на велике тешкоће" (Ђорђевић 1988: 5).

² Ђорђевић је бележио податке о статусу гусала („биле су на цени у целој лесковачкој области, а посебно у Ветерничком Поречју“), истицао најфреквентније жанрове (епска песма и балада), напомињао о гулама од тисовине и липе у селу Турековац, гусларима потомцима досељеника из Црне Горе, гусларским вечерима итд. (Ђорђевић 1990: 3–4).

³ *Лесковачки зборник* је периодична публикација осмишљена као годишњак Народног музеја у Лесковцу. Покренут је 1961. године. Један од оснивача и сарадника био је и прота Драгутин Ђорђевић (Ђорђевић 1999: 151).

⁴ Стоимен Станковић: *Слом старе Југославије и борбе, Балада о Коњуцу, Ратни дани села Гласовика, Пут прве бригаде, Топлички устанци, Балада посвећена 'Този' Чикловану, Песма о народном хероју Страхињи Ераковићу, Погибија Санде из Дубраве, 'Таткова' погибија, Смрт Милуна из Бублице, Да чувамо братство и слободу, Песма о Радошу Јовановићу 'Сељи', Смрт Бориса Крајгера, Песма о Увалић Радивоју 'Бати', Смрт Миленција Поповића, Трагедија Роловић Влада, Смрт Насерова, Срећан празник армије велика, Случај једини у свету, Прокупље*; Обрад Симоновић: *Зотовић на Пасјачи, Кесеровића офанзива на Пусту Реку 1944. године, Последња офанзива на Топлицу, Јабланицу и Пусту Реку 1944, 7. јули 1945. године – прослава на Радану, Откривање споменика палим борцима у Лебану, Бојничка жалопојка*; Ранђел Коцић: *Други светски рат, Блокада у селу Жабљану*.

⁵ Према мишљењу Мочила Златановића, једног од познавалаца усменог песништва југа Србије, Јабланица је, заједно с Косаницом, представљала језгро гусларског певања у овом делу Србије. Традицију епског песништва, која је ојачана досељавањем становништва из Црне Горе и Херцеговине, нарочито је подстакла чињеница да су ови предели представљали „жаришта револуције“. Из ових центара поетски епски импулси ширили су се и на друге територије, нпр. у врањски крај (Златановић 1982: 308, 301).

у *Лесковачком зборнику*. Циљ нам је, између осталог, да, говорећи о њима, укажемо на специфичности епског певања о темама из Другог светског рата, усмереним ка партизанском виђењу догађаја.

Епска поезија која је своје садржаје обликовала према партизанским (комунистичким) погледима на Други светски рат, његове узроке, трајање, манифестације на локалном и општем плану, по својим одликама припадала је такозваном „новом ратном певању“ (Murko 1951: 210), епским хроникама на граници писане и усмене књижевности, са специфичним односом према традицији и ауторству.⁶ Епске хронике с тематиком Другог светског рата углавном се само тематски разликују од епских хроника које су им, такође припадајући „новијем ратном песништву“, претходиле (песме о балканским ратовима, о Првом светском рату). Певање одређено „процесима популарне, медијске и масовне културе“ (Ђорђевић Белић 2016: 36) одликовало се доминацијом хроничарског и модификацијом традиционалног епског система, специфичним стихом (римовани десетерац), присуством лирских садржаја и из више разлога налазило се на размеђи писане и усмене књижевности (в.: Воšković Stulli 1983: 179–186). Такво стварање је подразумевало одговор на другачије околности које су утицале на развој усменог епског песништва. Варирајући, песме су у овом процесу достигле највиши степен удаљавања од првобитног варираног садржаја (јуначке епика тзв. 'класичног' корпуса, као базичног фонда певача уопште), и то је условило дисимилацију и стварање другачије форме, налазећи се у непрестаном контакту с традиционалним облицима, у мањој или већој мери (в.: Некљудов 1994а; Некљудов 1994б; Ђорђевић Белић 2016).

Иако у познатијим збиркама усменог (и партизанског) песништва јужних крајева Србије (Димитријевић 1967; Златановић 1994; Ђорђевић 1990; Васиљевић 1960; Вукановић 1966; Туровић 1968) овој поезији није дато много простора, она је на терену постојала, била је певана/казивана, имала је своје познате и запажене певаче, заинтересовану публику. Према подацима које доносе истраживачи, певана је од самих почетака рата, стварана је и преношена чак и путем летака (Димитријевић 1967: 95), касније објављивана и певана на јавним скуповима, гусларским такмичењима и слично.

⁶ Ова се поезија одређивала и термином *партизанске народне песме*, али се он користио како би се њиме обележила доминантно тематика, а не и самосталне поетске структуре с изразитим традиционалним елементима (Гусев 1977: 35). У радовима истраживача срећу се и термини *песме о НОБ-у* (Пешић, Милошевић-Ђорђевић 1997: 188), *народне песме из НОР-а* (Недељковић 1960: 131), *народно-ослободилачки фолклор* (Ђорђевић 1963: 111), *епски тип борбених народних песама* (Васиљевић 1960: 309, 311).

Певачи проте Ђорђевића, познати у својим крајевима, били су учесници разних прослава и гусларских такмичења.⁷ Неки су самоуки (Ранђел Коцић), а други су посредно или непосредно учили од својих сународника, црногорских и херцеговачких досељеника. Обрад Симоновић слушао је свог деду, али и локалне гусларе⁸ (Златановић 1982: 309; Ђорђевић 1969: 287). Њихово стваралаштво, макар оно које је објавио Ђорђевић, припадало је новој фази у обликовању тзв. динарске традиције која је, певајући о балканским ратовима и Првом и Другом светском рату, од усменог, традиционалног епског јуначког песништва, преко тзв. новијих песама⁹, прелазила на облике постфолклора (Ђорђевић Белић 2016: 34–35).

⁷ Ђорђевић помиње околности и поводе гусларским наступима: „О славама, о саборима, о разним састанцима, у разним приликама“ (Ђорђевић 1963: 110), „Обрад је крстарио по свим насељима у Пустој Реци и одржао низ гусларских вечери и састанака“ (Ђорђевић 1969: 289). „Стоимен је учествовао на I и II Сабору народног стваралаштва Србије у Лесковцу (...) на такмичењу гуслара Републике (...) на емисији ТВ Београд 'Знање-имање' (...) као и на многим прославама у Прокупљу и др. крајевима“ (Ђорђевић 1974: 284–285). Обрада Симоновића убрајао је међу најпознатије песнике револуције на југу Србије.

⁸ Одлучујућим утицајем који је Симоновића определио за гусле и певање уз гусле Ђорђевић сматра гуслара Илију Вуковића непосредно, Петра Перуновића посредно (слушао је Перуновићеву *Моравку ђевојку*, волео да је пева, Ђорђевић 1969: 287). Петар Перуновић један је од најзначајнијих гуслара који су се на територији Србије и Црне Горе појавили у првој половини 20. века. Певао је, поред песама из домена 'класичне' епике, песме о балканским ратовима и Првом светском рату. У њима је учествовао као добровољац, био рањаван, певао је на фронту и храбрио саборце. Према мишљењу Радосава Меденице, био је „најпопуларнији, можда и најбољи гуслар кога познаје историја наше епике“ (Меденица 1975: 376). Перуновић је познат и по томе што је настојао да реформише гусларско певање. Његове ауторске, 'нове' песме, биле су наклоњене идеји југословенства и словенства и многи оновремени и потоњи гуслари су га подражавали (Murko 1951: 148). Врло популарни у свом времену, Перуновић и Вуковић певали су и ван граница Југославије, делујући у патриотским, политичким и културним активностима (в.: Лајић Михајловић, Ђорђевић Белић 2016: 206–207). Илија Вуковић био је победник гусларског такмичења на коме је у жирију био краљ Александар Карађорђевић. Од тада Вуковић често наступа, учествује и на различитим манифестацијама ван земље (Праг, Париз), нарочито је омиљен у српској владарској породици (Братић 1991: 383–386).

⁹ Указујући на различита тумачења и коришћења израза *нове пјесме* из емске перспективе, Матија Мурко је истакао како велика већина певача и слушалаца 'новим' песмама сматра оне које су се односиле на борбе против Турака у периоду 1875–1878, српско-турске сукобе, анексију БиХ, балканске ратове и Први светски рат, као и на касније догађаје до тридесетих година 20. века (прецизније, Мурко ову границу маркира песмама о убиству краља Александра у Марсељу) (Murko 1951: 221).

Позицију стваралаца на граници писаног и усменог песништва откривају и термини које користи Ђорђевић у уводним текстовима: „да *запише* у својим стиховима“, „живот бележи песмом коју *пише*“, „огледао се и у *писању* лирских песама“, „*написао* је после свршетка рата“ (Ђорђевић 1974: 284, 286), „Рака Пантин је *написао* песму“, „кад је научио да *пише*“, „каже да је волео да саставља стихове“, „самоуки песник *пише* своје стихове“ (Ђорђевић 1964: 110, 111). О томе у аутокоментарима и другим сегментима песама сведоче и певачи, упућујући на могућност другачије презентације и рецепције стваралаштва (не само усменим путем, казивањем/певањем и слушањем): „Што је Србин претрпео мука, / *написаће* моја десна рука, / *да читате* од зоре до мрака, / шта је стари саставио Рака“ (Ђорђевић 1964: 112); „О певачу, *читај* песму јаче“ (Ђорђевић 1974: 290), „О Страхињи *да пишем* хероју“, „Кога борца нисам *записао*, / нек извине, нисам име знао“ (Ђорђевић 1974: 294). Песме које певају најчешће су испевали, спевавали сами. За разлику од Коцића и Симоновића, Станковић је и певао једино своје песме. Насупрот певачима 'класичне' епике који су се ауторства одрицали, певачи епских хроника уопште, Ђорђевићеви такође, инсистирали су на ауторству и неретко тражили потврду ауторских права. Симоновић, на пример, за песму *Смрт Ратка Павловића*, коју је испевао по наређењу комуниста, има признато ауторско право (Ђорђевић 1969: 288; Златановић 1982: 310), а негодовао је када је сазнао да су неки певачи певали његове песме Добросаву Туровићу, приређивачу збирке *Народне партизанске песме Јабланице* (Ђорђевић 1969: 289). И друге његове песме, нарочито *Смрт Бојника* (позната и као *Бојничка жалопојка* или *Жалопојка о Бојнику*), биле су прихватане и певане (Златановић 1982: 309–310). О другачијим облицима постојања и извођења ове поезије сведочи чињеница да су неке песме објављиване (Симоновићеве *Смрт Ратка Павловића* и *Жалопојка о Бојнику*, Станковићева *Пут прве јужноморавске бригаде у Босну*) и снимљене на грамофонским плочама (*Смрт Ратка Павловића*) (Ђорђевић 1969: 288; 1974: 284).

Епске хронике Ђорђевићевих певача тематизују Други светски рат, сукобе партизанске војске с непријатељским снагама (иностраним и домаћим)¹⁰, страдање цивила и послератна дешавања (изградња земље, убиство Владимира Роловића...). Треба напоменути да је тематика социјалистичке изградње углавном одликовала певање Стои-

¹⁰ Пратећи ратна збивања, певачи су у песме укључивали и устанак против непријатеља, формирање партизанских јединица, Прве пролетерске народноослободилачке ударне бригаде, заседање АВНОЈА-а, уједињење република.

мена Станковића. Почетак рата, напад на Југославију¹¹, капитулација и почетак устанка углавном су заступљени у уводима песама као оквири најчешћих збивања – сукоба локалних партизанских јединица с немачким, бугарским, четничким, недићевским и љотићевским снагама на територији Топлице, Јабланице, Пусте Реке, као и централне Југославије – Босне током Зимских операција 1943/44. године¹². Поред тога, певачи тематизују страдања месног становништва и оног с подручја читаве земље (стрелјање ђака и цивила у Крагујевцу и Краљеву, одвођење у логоре у Јасеновцу, Бежанијској коси, бацање у јаме, у Дунав итд.), и догађаје из непосредног окружења (одвођење у нишки логор на Црвеном Крсту, стрелјања на Бубњу и масовна убијања становника Бојника, Пусте Реке).

Тематика напада Немачке на Југославију концентрисана је око следећих мотива: издаја представника владе, спора мобилизација, расуло и пропаст југословенске војске, бежање краља и министара, одношење државне ризнице из земље. Певачи обликују историјску грађу о овом догађају на два начина: хронолошким низом кључних дешавања¹³ или сажимањем приповедања у неколико стихова којима се констатују напад и окупација. Слични поступци уочавају се у певању о страдањима цивила (одвођење у логоре, хапшење, стрелјања). Станковић у песми *Слом старе Југославије и борбе* развијено припове-

¹¹ У складу с историјским околностима и референтним политичко-идеолошким контекстом, певачи певају о Југославији, ређе и повремено о Србији.

¹² Сећања на Пету офанзиву (борбе на Сутјесци, Грмечу, Козари, Деветаку, Романији итд.) забележена су током истраживања традицијске културе Заплања 2016. године: „Он је имао три брата и сестру. Сва три брата су у партизанима изгинули. Најстарији што је био, он је погинуо на Копаонику, он је био четовођа, на коњу је био погинуо и оно. Средњи је погинуо, му је брат погинуо у Разбојне, у гробљу разбојничком, у битке са четницима. А он најмлађи је погинуо на планине Деветаку у Босни, кад су се формирале јединице, партизанске јединице. Спомен му је подигнут овде био, као народном хероју, у сред центра Блаца, али су то садање власти скинуле су и уклонили су те спомене“ (Богосав Ђурчић, АУСФФН). Ова истраживања потврђују и преношење и усвајање песама писаним путем: „То сам ја читао. Ја кад сам био у основну школу, у четврти разред и ја добијем књигу 'Хроника о Пустој Реци'. И читао сам два-три, малтене сам је напамет научио. Па, да ти причам оно о Бојнику, кад је било то. Ту су Бугари стрелјали све редом и каже: 'Бојник село све си опустело, / каже, Гракћу црни врани на све стране, / изнад пуне бојничке црепане, / Бојник село, све си опустело, / још си живом ватром сагорело, / тебе јадно поморила куга, / душманска те покосила рука, / покосила и старо и младо, / раставила и мило и драго'. Е, тако ти је било то у тем другом рату“ (Богосав Ђурчић, АУСФФН).

¹³ Станковић региструје издају и продају земље, потписивање пакта с Хитлером, окупацију, пораз војске, диверзије, шестоаприлско бомбардовање, капитулацију и окупацију. Коцић све ово сажима у исказ: „Када Немац нападе Србију, / кад нам беше Србија пропала“ (Ђорђевић 1963: 112). В.: Марјановић 1969: 184–196.

да о стрељању ђака у Крагујевцу, док се слична страдања у *Балади о Коњуvcу* сажимају у само четири стиха: „Одводе их заводу у Нишу, / за стрељање одмах их упишу. / Ту заноће, али не осване, / све то они на Бубањ тамане“ (Ђорђевић 1974: 288).

Певачи партизанских епских хроника отворено показују личне ставове, као и ставове заједнице која припада одређеној идеолошко-политичкој оријентацији, према актерима догађаја о којима певају. Ауторска позиција је недвосмислена, увек *ми* – као облик исказивања припадности партизанском народноослободилачком покрету, његовим вођама и народу који страда. Партизани су „лави одабрани“, „храбри борци“, „момчад млада“ (Ђорђевић 1969: 293, 294, 29), „одабрани момци“, „дивни момци“, „соколови сиви“ (Ђорђевић 1974: 288, 291, 291). Често је и непосредно певачево исказивање емоције према партизанским борцима и народу, користе се деминутиви, ангажовани коментари: „Фашистичка проклета жгадија, / све мрцвари, место да превија, / још им не хте покопати кости, / никад им се неће да опрости, / да л' ће правда за ово да суди, / да л' ће од њих некад бити људи“ (Ђорђевић 1969: 293). Однос према припадницима непријатељских војски (*они*) огледа се у непосредној атрибуцији: „кољачи“, „проклета жгадија“ (Ђорђевић 1969: 292, 293), „душмани“, „фашисти проклети“ (Ђорђевић 1974: 289, 293) итд.¹⁴ Нема разлике у атрибуцији колективних и појединачних непријатеља (нпр. у песми Обрада Симоновића *Зотовић на Пасјачи* бег Зотовић је „рђа“, „издајица стара“, а његова војска „гадна мешанија“, „злотвори“, „гадови“, „пијани крвници“, Ђорђевић 1969: 290–291). Те релације запажају се и у избору њихових „активности“: нема доминације на бојном пољу, барем не оне која доликује јунацима: они убијају слабије, отимају и краду, хапсе, муче, одводе у логоре (нпр. песме *Кесеровића офанзива на Пусту Реку 1944. године*, *Пут Прве бригаде* и *Балада о Коњуvcу*). Певачи некад користе сарказам како би представили непријатељске недостатке и изразили ставове према њима: „Да се не зна за недеља така / за херојство Зотовић јунака“; „Порцију нам повећаше меса, / фашистичка немачка телеса“; „Леђа даше, ал су леђа мека, / кад позади буши маузерка“ (Ђорђевић 1969: 290, 291,

¹⁴ Таква појава запажена је и у неким историјским изворима, објављиваним много година након рата: непријатељи су „крволоци“, „домаће слуге“. Исте релације одликују епске постфолклорне хронике, певане с позиција антикомунистичке идеологије. Само површан увид у неколико песама које изводе савремени гуслари Ђорђије Копривица и Стеван Мишо Поповић, сведочи о истом односу и атрибуцији – партизани су непријатељи и „јамари крвави“, „Стаљинове слуге комунисти“, „нови антихристи“, „зликовци, душмани“, „црвени џелати“, „хорде партизанске“, они који „славе Јуду“, „разапињу Христа“, обележавају „доба Србина без ума, када не би крштења ни кума“ итд.

292). Треба нагласити да се опозиција *ми/они* не заснива на припадности одређеном народу, већ на идеолошким и класним позицијама: непријатељи су и домаћи, они који су супротстављени партизанском покрету и комунистичким идејама, богати („зеленаши“), насупрот сиромашном народу.

Ангажована функција ове поезије је недвосмислена. Она „тежи да посредује на једној широј, колективној или социјалној разини“ (Матвејевић 1986: 26), а писаној ангажованој књижевности одговара и по инсистирању на функцији уметничке речи. Саме су песме извор информација о функционалности и задацима песме и певања: гусле славе оно што је допринело победи партизана и ослобођењу – поред погинулих јунака, у овој поезији такве заслуге носе и персонификоване планине и реке: „Јабланичка дубраво и горо, / у те нисам загудио скоро, / нисам скоро нисам ни одавно, / име сам ти опевао славно, / јер ти си нам још од првих дана, / понајвише дала партизана (...) Spreмам гусле и гудало танко, / да бих вама захвалио мало“ (Ђорђевић 1969: 295). Партизанска епска хроника брани, велича и сакрализује деловање Партије, понекад Тита или појединих војсковођа („херој Тито и Дапчевић Пека“), партизанског покрета уопште.¹⁵ И сами певачи су мање или више отворено били комунистички активисти (Симоновић и Станковић нарочито).¹⁶ Поезија је била једно од средстава у борби против окупатора, обавештавала је, подстицала на отпор и упућивала на војску којој треба прићи: „Него кад си горе у планини, / придружи се Титовој дружини“ (Ђорђевић 1969: 298).¹⁷

Представе створене партизанским и комунистичким виђењем историје и издајника до те мере утицале су на приповедање да се у певању о Топличком устанку слави само војвода Коста Војиновић, не

¹⁵ В. нпр. песме *Последња офанзива на Топлицу, Јабланицу и Пусту Реку 1944. године* (Ђорђевић 1969: 293), *Топлички устанци* (Ђорђевић 1974: 291) итд.

¹⁶ Драгутин Ђорђевић истиче да је Станковић био припадник партизанског покрета од 1943. године и пише о његовим доживљајима из рата (био је у Првој јужноморавској бригади, ратовао у Босни, био повређиван; послат на стрељање па побегао из воза који је заробљенике возио на Бањицу; умало га грешком нису стрељали и партизани; после рата био је командир милиције). Обрад Симоновић прикључио се партизанима још на почетку рата, није ратовао као Станковић, али је радио као обавештајца и припадник Агитпропа.

¹⁷ Напомињући како је Симоновић почео да пева о партизанима након што је слушао говор Ратка Павловића у Житном Потоку 1941. године, Ђорђевић закључује: „Прво његово стваралаштво, континуирано са прошлосту и традицијом, имало је за циљ да поткрепи борбу народа против окупатора, да створи услове за устанак и народни отпор, да челича дух и вољу поробљених, да дочарава будућу слику кад не буде више окупатора и завојевача и да помаже борби народних устаника у Пустој Реци и Јабланици“ (Ђорђевић 1969: 288).

и војвода Коста Пећанац који је у Другом светском рату, по мишљењу партизана и нове власти, деловао као домаћи издајник и непријатељ. Таква позиција условила је присуство идеолошко-политичког дискурса. Реч актанта комуникације (Prins 2011: 15–16) показује сродност с партијским прогласима, билтенима, пропагандним материјалом (штампаним и дистрибуираним на терену; пред рат и у првим годинама рата обезбеђиван је радом тајних штампарија)¹⁸ („ви сте, друзи, наши идеали“; „не дајте да нам народ страда“; „смрт фашизму“; „ослободилачка борба“; „за слободу и идеју пао“; „ви сте моја млада авангарда“; „тако прави комунисти раде“; „да фашиста реакцију креће“; „да везују одборнике наше“; „фашистичке слуге“; „омладину – наше комунисте“, Ђорђевић 1969; Ђорђевић 1974).¹⁹

Могу се приметити и контакти с писаном књижевношћу (с партизанском поезијом, пре свега, али и с неким стиховима Бранка Радичевића). Видљиве су последице процеса у коме је тенденција смањивања дистанце између писаног и усменог утицала на интензивније релације ових двеју литературе и на другим нивоима:

Письменная фиксация разрушила синкретическую цельность традиции, отделив слово от его контекста, от живого звучания и жеста. Утрата интонационных, мелодических и прочих не передаваемых на письме компонентов должна была обернуться (и в перспективе обернулась) приобретениями специфически книжных средств языковой выразительности и литературной стилистики (Неклюдов 1994б: 3).

У епским хроникама уопште (ако је такав назив прикладан, сходно особинама о којима ће бити речи) запажена је појава денаративизације и тенденција ка обликовању сегмената с развијеним лирским исказима, каталозима или ауторским коментарима (в.: Ђорђевић Белић 2016: 79–81). Ове особине карактеришу и песме Симоновића, Коцића и Станковића. Приповедање о догађајима често почиње апострофом земљи, гуслама, реци, планинама, развијеним експозицијама које су

¹⁸ Деловање партије подразумевало је интензивну активност везану за упознавање шире заједнице с основама комунистичке идејне платформе, а одлучујућу улогу имале су агитација и пропаганда. Оне су, поред тога, из перспективе партизанског покрета, биле важно средство „за окупљање и подизање народних маса у борбу против окупатора и квинслинга“ (Мирчетић 1995: 1–2; в.: Перовић 1961: 172; Савковић 1981: 216–226). У корпусу партизанске поезије постојао је готово самосталан жанр агитационих песама.

¹⁹ Подробније истраживање летака, новинских чланака, партијских материјала допринело би потпунијем сагледавању овог питања, што би могла бити тема посебног рада.

испуњене ауторским коментарима, лирским пасажима и слично. Лирски пасажии могу заузимаати и друге позицијии у тексту и углавном се односе на похвале палим херојима и туговање над њима, или персонификованим просторима страдања (Радан планина, Топлица, Пуста Река). Певачи често прекидају нарацију ауторским коментарима различитог степена развијености. Нарочито је фреквентна употреба епских каталога који могу заузимаати и више од половине текста појединих песама. Нарација је у њима сасвим сведена, а доминирају различито обликовани каталози ратника. Најчешће је реч о низању погинулих, али има примера у којима се преплићу каталози живих и погинулих партизана. Елементи каталога могу бити номинација (лично име, име и презиме, псеудоним – партијско име), номинација и место порекла или погибије, али се запажају и сложеније конструкције чији се основни елементи (име, порекло, место погибије) допуњавају подацима о околностима страдања, родитељима, општим похвалама, квалификацијама непријатеља, какав је каталог у песми *Топлички устанци* С. Станковића. Доминантни су низови јунака: почињу именима познатим широј заједници (углавном народни хероји попут Жикице Јовановића, Ратка Павловића, Анете Андрејевић, Наде Томић, Никодија Стојановића Татка), а завршавају се именима бораца локалних партизанских одреда (поп Мића, Страхиња Ераковић, Аца Војиновић итд.). Иако немају структуру тужбалица, овакве каталоге певачи понекад истичу као певање с таквом функцијом: евоцирају мртве помињући њихова дела и жртве („Гусле моје, будите хероје“, Ђорђевић 1969: 295), изазивају жаљење („Па би моје гусле одвугнуле, / врелом би се сузом отрунуле“, Ђорђевић 1969: 296). Границу између апострофе и каталога погинулих Симоновић, рецимо, прави и тако што указује на различито звучање („А сад треба гусле да затегнем / и овакву песму да отегнем“).

Тројица Ђорђевићевих певача у свом стваралаштву различито се односе према традиционалним епским песамама. Све их одликује употреба стандардних епских композиционих модела (гавранови гласоноше, сан и тумачење сна, јунак и птица, вилиње гласање), разноврсних формула, карактеристичних средстава епске технике (каталога, пребацивача и слично). Такав афинитет уочљив је и на малом корпусу какав је Коцићев. Запажена је употреба темпоралних формула: „Лежали смо до три бела дана“, „Кад је треће јутро освануло“, конструкција „то рекоше“ („То рекоше па се изгубише“), завршних формула општег типа („То је било па се не вратило, / а навек се било спомињало“, Ђорђевић 1963: 113), уводне опште формуле („Браћо драга и дружино моја, / слушај песму од овога боја“, Ђорђевић 1963: 112). Он користи и традиционалне поступке понављања и паралелиз-

ма у процесу стварања песама. У песми *Блокада у селу Жабљану* тако је стилизована секвенца хапшења, понавља се у неколико наврата с истим, паралелно постављеним основним елементима (иде, хвата/хапси, везује, тера): „Друга стража иде преко реку, / ухватише Ронкинога Леку, / а и њему руке завезаше, / и на зборно место дотераше“ (Ђорђевић 1963: 113).

Певање тројице стваралаца одликује веома честа употреба 'календарских' формула (временских с датумом) на различитим позицијама у тексту и с различитом структуром. Заузимају уводне позиције, али се јављају и у медијалним, долазећи након развијених ауторских коментара или сличних наративних уводних секвенци (в.: Ђорђевић Белић 2016: 86–91). Певачи одређују годину, месец, дан кад се одиграва радња о којој почињу да певају („Шта се деси у месеца јула“, Ђорђевић 1969: 293; „То је било шестога априла, Ђорђевић 1974: 286; „Шести април четрдесет прве“, Ђорђевић 1974: 288). Уочава се употреба типичне епске атрибуције града („бело Прокупље“), формула покретања („силну војску крете“; „па се коњу на рамена баца“), избијања несреће („јади изненада“, „беше ведро па се наоблачи“, „сину муња из ведрога неба“), деловања непријатеља („зулум починише“), облика типичних за тужбалице („јека под ранама“), временских формула („када сване и сунце огране“), етимолошких фигура („зора зазорила“), поређења („два сокола као горске виле“). Кретање војске маркира се топонимима („Кад прођосмо Јастребац планину, / прегазисмо и реку Расину, / кад Расину реку пребродисмо, / на Шиљеговац јуриш учинисмо“, Ђорђевић 1974: 266).

Иако се у песмама буди сећање на славне претке, пре свега на козовске јунаке, нема много примера варирања песама, па ни делова овог тематског круга. Редак изузетак уочен је у песми *Топлички устанак*. У њој је ретроспектива топличке ратничке славе проширена секвенцом која представља сажето варирање песме *Косовка дјевојка* (Караџић 1988: бр. 51), с понављањем и варирањем неких стихова („Тамо су ти сва три погубљена“; „Умива га леденом водицом“; „Причести црвеним винцем“).

У песмама се уочавају и микрожанрови, благослови и клетве (најчешће), заклетве: „А здрав био који жив остаде: / нека живе дивизије младе“; „Нек је пусто“; „Остани нам здраво“; „Бог га убио ко нас је повео, / Кесеровић сунце не видео“; „Јест, тако ми свеца“, Ђорђевић 1969: 292).

Неки примери упућују на очуване архаичне представе о животу и смрти. Има елемената којима се региструју погребне обредне манифестације (форме жаљења, паљења свећа, плетења мртвачких венаца, сахрањивања и слично – више о томе у: Поповић Николић

2016: 139–156), демонске симболизације непријатеља (мрак, облак) и сл.

Ове песме одликује неравномерна употреба десетерачког стиха јер певачи повремено смањују или повећавају број слогова у стиху, што може бити и последица бележења стихова по сећању. Стих је римовани десетерац, у појединим примерима с употребом леонинске риме („Ха, витеже, Зотовићу беже“; „Владо паде, бригада остаде“; „Јаде гледе, међу се беседе“). Језик, нарочито у Коцићевим песмама, може бити дијалекат, или се употребљавају дијалектизми, што одликује стваралаштво Симоновића и Станковића.

На основу свега изложеног може се закључити да је стваралаштво певача проте Драгутина Ђорђевића садржином, одликама структуре и стила, начином представљања и прихватања одговарало ономе што је одликовало постфолклорну хронику. Теме су биле нове и односиле се на Други светски рат с партизанске тачке гледишта, а ангажовање певача било је интензивно и видно у поетском тексту, као и изворима који су записе пратили. Нарочита пажња у овим делима посвећивана је страдањима становника на територији Пусте Реке и Јабланице, што није необично, будући да су сви певачи припадали тим заједницама и да су живели на том простору. Удаљавање од традиционалне епике још је у ранијим етапама епског певања водило ка новом стиху, овде на моменте неуједначеном римованом десетерцу (неуједначен метрички и ритмом), а контакти с њом условили су чување појединих уметничких средстава и поступака, формула, композиционих модела. Одлике постфолклора, као и фолклора, непосредно су условљене начином његовог постојања и представљања, дистрибуције такође, о чему сведочи и корпус тројице певача који је забележио и објавио Ђорђевић. У певање је ушла нова, комунистичка идеја, с њом другачији језик, често повезан с писаним изворима, политичким памфлетима, прогласима партије, лецима и слично. У складу с тим изменила се и структура песама: сачувана је дужина као одлика епских хроника, али нарушена је наративност непрестаном потребом да се глорификује победник и ожале погинули, и тако прослави победа покрета као таквог и идејно-политички модел који је био његова основа. Сачувано певање ове тројице ратних песника и гуслара значајно је не само због очувања података о трајању и облицима фолклора и постфолклора, већ и као сведочанство о различитим односима према епској традицији (односима условљеним другачијим околностима у којима је ова поезија настајала, имајући у виду певаче, публику и друштвено-историјски контекст), њеним развојним формама на подручјима која су имала динамичније контакте са епском базом у оним крајевима одакле се становништво досељавало у ове делове југа Србије.

Библиографија

Извори

- Богосав Ђурчић, АУСФФН – разговор са Богосавом Ђурчићем (рођ. 1940, Блаце), забележила Бранкица Црноглавац 2017. Архив усменог стваралаштва Департамана за српску и компаративну књижевност Филозофског факултета у Нишу.
- Васиљевић, Миодраг (1960). *Народне мелодије лесковачког краја*. Београд: Научно дело.
- Вукановић, Татомир (1966). *Српске народне партизанске песме*. Врање: Народни музеј у Врању.
- Ђорђевић, Драгутин (1963). Ранђел П. Коцић: народни песник и приповедач. *Лесковачки зборник* 3, 110–114.
- Ђорђевић, Драгутин (1969). Обрад Симоновић, народни гуслар из Гласовика. *Лесковачки зборник* 9, 287–298.
- Ђорђевић, Драгутин (1974). Народни певач Стоимен Станковић. *Лесковачки зборник* 14, 288–306.
- Ђорђевић, Драгутин (1988). Српске народне приповетке и предања из лесковачке области. *Српски етнографски зборник* 94, 1–667.
- Ђорђевић, Драгутин (1990). Народне песме из лесковачке области. *Српски етнографски зборник* 95, 1–230.
- Ђорђевић, Драгутин (1999). Аутобиографија Драгутина М. Ђорђевића (1907–1999) писана за „Расковник“ 1980. године. *Расковник* 25(95–98), 150–151.
- Златановић, Момчило (1982). *Народно песништво Јужне Србије*. Врање: Народни музеј у Врању.
- Златановић, Момчило (1985). Народне песме о устанку, ослобођењу и револуцији. *Партизанска народна поезија*. Сарајево: Свјетлост, Завод за уџбенике и наставна средства, 102–112.
- Караџић, Вук Стефановић (1988). *Српске народне пјесме*. Књ. II. Сабрана дела Вука Караџића, књ. 5. Прир. Радмила Пешић. Београд: Просвета.
- Туровић, Добросав (1968). *Народне партизанске песме Јабланице*. Лесковац: Клуб писаца при Радничком универзитету „Коста Стаменковић“.

Литература

- Антонијевић, Драгослав и Петар Влаховић (1987). Дело Драгутина М. Ђорђевића. *Лесковачки зборник* 27, 432–435.
- Братић, Радослав (1991). Илија Вуковић као Стари Вујадин. *Србија и коментари 1900/1991*. Ур. Живорад Стојковић. Београд: Задужбина Милоша Црњанског, 383–386.
- Гусев, Виктор Е. (1979). *Славјанские партизанские песни*. Ленинград: Наука.
- Димитријевић, Сергије (1967). *Црнотравске и лесковачке народне песме ослободилачког рата и револуције (текстови)*. Српски етнографски зборник САНУ, књ. LXXIX. Српске народне умотворине, књ. 2. Треће одељење. Београд: Научно дело, 49–139.

- Ђорђевић Белић, Смиљана (2016). *Постфолклорна епска хроника: жанр на граници и границе жанра*. Београд: Чигоја штампа, Институт за књижевност и уметност.
- Ђорђевић, Драгутин М. (1958). *Живот и обичаји народни у Лесковачкој Морави*. Српски етнографски зборник САН, књ. LXX. Живот и обичаји народни, књ. 31. Одељење друштвених наука. Београд: Научно дело, 1–724.
- Ђорђевић, Драгутин М. (1961). Личности народног устанка у партизанским песмама лесковачког краја. *Раd VIII конгреса Савеза удружења фолклориста Југославије у Титовом Ужицу 1961*. Београд: Савез удружења фолклориста Југославије, 237–244.
- Златановић, Момчило (1999). Осврт на дело Драгутина Ђорђевића. *Помак* 11–12, 3–4.
- Јовановић Бојан (2001). Драгутин Ђорђевић као народни живописац. *Лесковачки зборник* 41, 317–321.
- Лајић Михајловић, Данка и Смиљана Ђорђевић Белић (2016). Певање уз гусле и музичка индустрија: гусларска извођења на првим грамофонским плочама 1908–1931/2. *Музикологија* 20(1), 199–222.
- Марјановић, Јован et al. (1969). *Други светски рат 1939–1945*. Београд: Младост.
- Меденица, Радосав (1975). *Наша народна епика и њени творци*. Цетиње: Обод.
- Милић, Даница (ур.) (1986). *Историја Ниша 3: од 1941. до 1980. године*. Ниш: Градина, Просвета.
- Мирчетић, Драгољуб Ж. (1995). Агитација и пропаганда у народноослободилачкој борби. *Енциклопедија Ниша: историја*. Ур. Драгољуб Симоновић. Ниш: Градина.
- Некљудов, Сергей Ју. (1994а). Новотворчество в епической традиции. *Поэтика средневековых литератур Востока: Традиция и творческая индивидуальность*. Ред. П. А. Гринцер, А. Б. Куделин. Москва: Наследие, 220–245. <http://ruthenia.ru/folklore/neckludov10.htm>, приступљено 20. 2. 2018.
- Некљудов, Сергей Ју. (1994б). О слове устном и книжном. *Живая старина* 2, 2–3.
- Пешић, Радмила и Нада Милошевић Ђорђевић (1997). *Народна књижевност*. Београд: Требник.
- Перовић, Миливоје (1961). *Јужна Србија*. Београд: Нолит, Просвета.
- Поповић Николић, Данијела (2016). *Други свет*. Ниш, Филозофски факултет.
- Раденковић, Љубинко (1999). Драгутин М. Ђорђевић (1907–1999). *Расковник* 25(95–98), 148–150.
- Родић, Миливој (1985). Уводне напомене. *Партизанска народна поезија*. Сарајево: Свјетлост, Завод за уџбенике и наставна средства, 105–110.
- Савковић, Светислав (1979). *Топлица у Народноослободилачкој борби и револуцији: 1941–1942*, Прокупље: Савез удружења бораца НОР-а СО Прокупља.
- Bošković-Stulli, Maja (1971). Narodna поезија нашо ослободилачке борбе као problem савременог фолклорног стваралаштва. *Usmena књижевност. Избор студија и огледа*. Прир. Maja Bošković-Stulli. Zagreb: Školska knjiga, 301–356.
- Bošković-Stulli, Maja (1983). Narodne pjesme u оквиру pjesništva NOB-а. *Usmena књижевност некад и данас*. Beograd: Prosveta, 179–186.
- Murko, Matija (1951). *Tragom srpsko-hrvatske narodne епике: putovanja u godinama 1930–1932*. Zagreb: JAZU.
- Prins, Džerald (2011). *Naratoški rečnik*. Prev. B. Miladinov. Beograd: Službeni glasnik.

Folk Singers of Archpriest Dragutin M. Djordjević: Partisan's Themes in Postfolklore Epic Chronicles

Danijela Popović Nikolić

Summary

Epic chronicles about the Second World War belong to the phenomenon of post-folklore. Thanks to a developed tradition of gusle-playing in South Serbia (Leskovac, Jablanica, Pusta Reka), partisan epic chronicles were sung and handed down, as evidenced by the recorded songs, as well as the studies and notes about epic singers and singing. Archpriest Dragutin M. Djordjević recorded several epic songs from Obrad Simonović, Randjel Kocić and Stoimen Stanković, well-known gusle-players from Jablanica District of Southern and Eastern Serbia. Their songs, with their content, structure, style characteristics, mode of presentation and reception, corresponded to a postfolklore chronicle. The themes of songs were new, referring to the Second World War from a partisan point of view, engaging in intense and visually poetic texts as well as the corresponding sources. The singers devoted particular attention to depict the sufferings of the local inhabitants in Pusta Reka and Jablanica, which is not surprising since they all were natives to these regions. Moving away from traditional oral epics, which had started in earlier stages of epic singing, now led to a new line, at times syllabically and rhythmically uneven rhymed decasyllable line. However, previous contacts with traditional oral epic brought some common poetic devices, techniques, formulas, and compositional models. Characteristics of postfolklore, as well as folklore, are directly conditioned by the mode of its existence and representation, as well as distribution, which is evidenced by the poetic material of three singers, recorded and published by Djordjević. The singing was enriched by a new, partisan-communist idea, with a different expression, often related to the written sources, political leaflets and brochures. Consequently, the structure of songs changed: while their length was stable as a common feature of epic chronicles, narrative modes were modified due to a constant need to glorify winners and lament the fallen, and in that way celebrate both the victory of the Partisan/Communist movement as such and the ideological and political model which inspired it.

Keywords: Dragutin M. Djordjević, gusle-players, Partisans, Second World War, post-folklore, oral epic poetry, epic chronicle, Southern Serbia

проф. др Данијела Поповић Николић

Филозофски факултет Универзитета у Нишу,

Департаман за српску и компаративну књижевност

Е-пошта: danijela.popovic@filfak.ni.ac.rs

Примљено: 15. 1. 2019.

Прихваћено: 29. 3. 2019.